

Meline Anumyan: Hemşin ve Hemşinli Ermeniler

Posted on 15/01/2020

Hemşin ve Hemşin Ermenileri konusu geçmişte de zaman-zaman dünyaya yayılmış Ermenilerin dikkatini çekmiştir. Örneğin Bulgaristan'ın Sofya şehrinde yayınlanan "Hayastan" ("Ermenistan"-çev. notu) dergisi, daha 18 Mart 1915 tarihinde Hemşin Ermenileri sorununa değinerek, "Batum, Artvin ve Karin (Erzurum-çev. notu) halkı, kuzeybatı Ermenistan'ın uç kısımlarında, Lazistan dağlarında ve Karadeniz kıyılarının az ötesinde 30.000 Hemşinlinin, yarı-göçebe bir şekilde yaşadığını bilir.

Bu insanların günümüzdeki yaşamı çok az araştırılmıştır, sadece tesadüfü seyyahlar ve çalışmak için Hemşinlilerin köylerine giden Ermeni tüccarlar bu toplulukla ilgili bilgi getirmektedir.

Son zamanlara kadar birkaç Hemşinli aile dinlerini, Hıristiyanlığı korumuş, topluluğun kalan kısmı ise Müslümanlaşmıştır.

Hemşinliler, büyük bir ihtimalle Ani'den gelmiş göçmenlerdir. Acarya'daki Müslümanlar arasında tek başlarına kalarak var olma mücadelesi sürdürmeleri, onları İslam'ı kabule zorlamıştır.

Bu süreç, 1828 Rus-Osmanlı savaşına kadar sürmüştür, XIX. yüzyılda Ermenilerin Karin'in kuzeydoğu bölümünden episkopos Garabet önderliğindeki büyük göçünden sonra daha hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Karin ovasının kuzeydoğu kısmında, Fırat'ın kaynaklarının yakınında bugün dahi çok sayıda İslamlaşmış Ermeni köyleri vardır. Bir zamanların bu Ermeni (Hıristiyan demek istemektedir-çev. notu) köylerinden eski khaçkarlı (haçtaş-çev. notu)

mezarlar ve üzerlerindeki Markar oğlu Hasan, Tovmas oğlu Ahmet gibi, soy isimleri kalmıştır.

Kızıl kilise gibi, Hıristiyanlıklarını korumuş olan köyler de vardır. Aynı sülaleye mensup iki kanazoplardan (amcaoğlu torunları) bir kısmının Müslüman, diğer kısmının ise Hıristiyan olduğu örnekler az değildir.

Kuzeybatıya yaklaştığımız oranda ise, İslamlaşma olayı daha gelişmektedir. Hemşin tamamen Müslümanlaşmışlar, Hıristiyan kalmak isteyenler ise, Sohum bölgesine göçmüştür.

Lakin bu toplumun asırlık Ermeni gelenekleri, İslamlaşma sayesinde değişmemiştir. Ermenice konuşurlar, aile içi adetler Ermenilere has olarak kalmıştır, hamura haç işareti yapma alışkanlığı, Hıristiyan yeminleri, azizlerin yortuları, adak yerlerine ziyaretler vb. inanışlar değişmeden süregelmiştir.

Ermenilerden uzak durmazlar ve aşırı dinciliğe kaçmadan, atalarının Ermeni-Hıristiyan olduğunu kabul ederler. Sadece Fırat'ın kaynakları çevresinde yaşayanlar istisna teşkil eder ve "şaraptan dönme sirke keskin olur" atasözünü haklı çıkartacak kadar koyu Müslüman'dır.

Medeniyete yatkınlıkları ve saldırgan olmayan tabiatları, tamamen farklı bir kalıtım sahibi olduklarının kanıtıdır.

Karin ovasına yakın yaşayan Müslüman-Ermeni köylüler barışçıl rençperlerdir, kuzeybatıdaki Khağtyats (Mescit-çev. notu) dağ silsilesinde yayılmış Hemşinliler, yazın çobanlık yapar, kışı ise Karadeniz kıyısındaki yerlerinde geçirir. Yerleşim yerleri Osmanlı topraklarındadır, Rus-Osmanlı savaşı sonunda sınırların çizilmesi esnasında, onların sakin tabiatlarını hesaba katan Ruslar buna izin vermeyi kabul etti. Müslüman Ermeniler ve onların geleceğiyle ilgili başka zaman daha geniş bir şekilde konuşma fırsatı bulacağız"[1].

Lakin Hemşin gizemi, son on yıllar süresince tüm Ermenileri daha çok ilgilendirmeye başlamıştır. Kimdir bu Hemşinli Ermeniler? Hemşinli kimliğini kendileri nasıl tanımlıyorlar? Hemşin kültürünün özellikleri nedir ve Ermeni kültürü ile nasıl benzerliklere sahiptir. Hemşin kültüründe, Ermeni kültürünün hangi katmanları korunmuştur?

Bu konuyla ilgili daha önce yapılmış bilimsel çalışmalara rağmen, Hemşin Ermenileriyle ilgili bazı temel sorunlar henüz araştırmaya muhtaçtır. Diaspora ve Ermenistan’da yaşayan Ermenileri son derece ilgilendiren bu konunun çok yönlülüğü göz önüne alınarak, 2016 sonlarında Ermenistan Cumhuriyeti diaspora bakanlığının himayesinde Yerevan’da Batı Ermenileri sorunları araştırma merkezi bilim araştırma vakfı müdürü, Armenolog, edebiyat doktoru Haykazun Alvirtsyan’ın “Hemşin ve Hemşin Ermenileri, güncel sorunlar” kitabı yayınlanmıştır. (sorumlu redaktör, Türkolog, tarih bilimleri doktoru Meline Anumyan, “Edit Print” yayınevi, 152s.).

Bu çalışmada, uzmanları ve geniş okur kitlesini ilgilendirecek Hemşin ve Hemşin Ermenilerinin kısa tarihi ve güncel sorunları sunulmaktadır. Kitap önsözden ve her birinin tekrar alt başlıklara bölünmüş olduğu 5 bölümden ve sonsözden oluşmaktadır.

Yazarın önsözde doğru bir şekilde sunmuş olduğu gibi, “ulusal devletçiliğin eksikliği şartları altında, kimliğin temel göstergesi olarak kabul edilen dinden, inanıştan ve kiliseden cebri uzaklaştırma asırlar boyunca Ermeni halkının bu bölümü üzerinde yıkıcı etki sağlamıştır. İslamlaştırılan kesim, kilisesinden uzaklaşmasının haricinde, giderek dilini, kültür adet ve ananelerinin büyük bir kısmını yitirdi”[2].

“Hemşin beyliğinin şekillenmesi ve yükselmesi” başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, VIII. asırdan önce Pontos Ermenilerinin varlığına, VIII. asırda Ermenilerin Ermenistan’dan Pontos’a büyük göçüne, Bizans İmparatorluğu bünyesinde Hemşin beyliğinin oluşmasına, IX.-X. yüzyıllarda Bagratunilerin krallığına, XIII.-XV. yüzyıllarda ise, Trabzon İmparatorluğu bünyesinde Hemşin beyliğinin varlığını sürdürmesine ve daha sonra Hemşin beyliğinin

ortadan kalkmasına değinmektedir.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun İslamlaştırma siyaseti ve Hemşin’in XVV.-XIX. yüzyıllardaki kimliğini koruma mücadelesi” başlıklı ikinci bölümde H. Alvirtsyan, Hemşin Ermenilerinin İslamlaştırılma tarihini aşağıda görülen 4 temel aşamaya ayırmaktadır.

Birinci aşama XVI. yy. sonları-1722, ikinci aşama 1722-1838, üçüncü aşama 1838-1915 Ermeni Soykırımı’na kadar, dördüncü aşama ise, 1915-1930 yılları.

Yazar, Soykırım döneminde Hemşin Ermenilerinin durumuna ayrı bir bölümde değinmektedir. “Ermeni Soykırımı ve Hemşinli Ermeniler” başlıklı üçüncü bölümde 1915-1923yıllarında Hemşin Ermenilerinin silahlı mücadelesine değinmektedir. Bu bölümde Trabzon Ermenilerinin katledilmesiyle ilgili iki önemli Osmanlı belgesi sunulmaktadır. Bu belgelerden biri, Konstantinopolis olağanüstü askeri mahkemesinde 26 Mart 1919’dan 20 Mayıs’a kadar gerçekleştirilen Trabzon tehciri ve katliamları davasının suçlaması, diğeri ise, aynı davanın karar hükmüdür.

“Rus İmparatorluğu’nda Hemşin Ermeni cemaatlerinin şekillenmesi ve bu cemaatlerin daha sonraki SSCB’ndeki durumu” başlıklı dördüncü bölümde H. Alvirtsyan, ayrıntılı bir şekilde Hıristiyan Hemşinlilerin bir kısmının XIX. yüzyılda Rusya İmparatorluğu’na göçü ile Rusya ve Abhazya’da oluşan Hemşinli Ermeni cemaatlerinin kültürel ve dini hayatlarını sunmaktadır. Ayrı bir alt başlık olarak Rusya ve Abazya’daki Ermenilerin kitlesel haber kuruluşları sunulmaktadır.

“Mühtedi Hemşinlilerle ilgili veriler” adlı sonuncu ve beşinci bölümde yazar, günümüz Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde yaşayan İslamlaşmış Hemşinli Ermenileri veya Hemşinlilerin yerleşim yerleri ve alt gruplarına, mühtedi Hemşinlilerin kimlik sorununa ve Türk resmi tarih yazımı tarafından Hemşinli Ermenilerin tarihinin çarpıtılması denemelerine değinmektedir.

“Sonsöz yerine” başlık altında yazar, “Agos” gazetesinde yer bulmuş olan ve Hemşinlilerin Ermeni kökenli olduklarının belgelendiği mühtedi Hemşin Ermenileri hakkında iki Osmanlı belgesini sunmaktadır.

Mühtedi Hemşinlilerle ilgili belki de en güncel konu olan kimlik sorunuyla ilgili H. Alvirtsyan “Hemşinlilerde, bu konuyla ilgili üç temel yaklaşım vardır diye belirtmektedir.

Birinci görüşün taraftarları Ermeni geçmişlerini tamamen reddetmekte ve Hemşinlilerin Oğuz-Türk kökenli olduklarını savunmaktadır. Bu görüşü savunanlar, gerçek kökenlerini bilmemenin ötesinde, farklı sebeplerden dolayı yeni sorunlara sahip olmak istememektedir. Bunlar, kendilerini tamamen Türk-İslam kültürünün bir parçası olarak görmektedir. Soykırım yıllarında ve hatta daha sonraki yıllarda İslamlaşmış çok sayıda Ermeni, kendilerine sadece zorluk çıkartmış olduğundan dolayı, Ermeni geçmişlerini anmak istememektedir.

Ermeni veya gâvur olmanın devlete ihanetle eşit tutulduğu bir ülkede, benzer bir yaklaşım tamamen anlaşılırdır.

İkinci yaklaşımın taraftarları daha ölçülü ve dikkatlidir. Bunlar, atalarının Ermeni olduklarını kabul etmekle birlikte, bunun, günümüzde değinmeye gerek olmayan bir tarih olduğunu düşünmektedir.

Üçüncü görüşü savunanlara göre ataları, cebren Müslümanlaştırılan Ermeni Hıristiyanlar olmuştur. Ermeni kimliklerinden her ne kadar çok şey kaybetmiş olsalar da, kendilerini Ermeni, Müslüman Ermeni olarak kabul etmektedirler. Bu konuda da, Mahir Özkan’ın yaklaşımı, hayli yeni ve özgün olarak dikkat çekicidir. “Dini farklılıklara rağmen, Hemşin ve Ermeni kimliklerini son derece yakınlaştıran çok sayıda gelenekler, bayramlar, Hıristiyanlık öncesinden kalma dualar, inanışlar ve kültürel unsurlar vardır.

Bu durum, bir yandan Hemşinli Türk'ün algısındaki etkileşimi azalmakta, diğer taraftan da Hıristiyanlıkla tanımlanan Ermeni kimliğinin algılanmasını geriletmektedir. Birinin diğerinden oluştuğu bu süreç, Hemşinli Türk veya Ermeni dönmesi anlayışına karşın Müslüman Ermeni kavramını yaygınlaştırmaktadır”.

Üç gruptan da arkadaşlara sahip olup, birçok kez mühtedi Hemşinlilerle sohbet etme imkânına sahip oldum. İçlerinden bazıları, Ermeni araştırmacıların, kendi iradelerine rağmen kendilerini Ermeni olarak kabul ettiklerini düşünmekte, bu düşüncelerini de da yazı yoluyla yaymaktadır. Bu dostlarıma şunu söylemek isterim. Hemşin ve Hemşinliler konusuyla ilgilenen Ermeni araştırmacıların konusu tamamen farklıdır (sözüm basit ve sorumsuz vaizler hakkında değildir).

Bizim ortak bir tarihimiz vardı ve farklı tarihsel nedenlerden dolayı dini, kültürel ve lisanî yabancılaşma sonucunda birbirimize yabancılaştık, lakin bu durum, bizim ortak tarihi dönemimiz olmadığı anlamına gelmemektedir. Ermeni araştırmacılar, bu sorunları irdeleyerek, Ermeni halkının tarihinin bir bölümünü araştırmaktadır. Bu araştırmalar bizi getirip, bu günlere ulaştırıyorsa, bu da doğaldır, fakat bu, bu insanların sizi Ermeni olarak kabul etmiş olduğunu göstermemektedir. Herhangi bir topluma dâhil olan herkes gibi, sadece siz, hangi millete ait olduğunuza, hangi kimliği taşıdığınıza karar verebilirsiniz”[3].

Toparlayarak belirtmek gerekir ki, Türkiye'deki Hemşinliler, kendi kültür ve dinleriyle ilgili özgün bir yaklaşım oluşturmuştur ve bu yaklaşıma göre kendilerini Ermeni veya bir başka milletin temsilcisi olmaktan ziyade, doğrudan Hemşinli, kültürlerini de Hemşin kültürü olarak kabul etmektedirler. İnanç konusunu bir yana koyduğumuzda, kendilerini Hemşinli olarak kabul ettiklerinden dolayı, onlar için kimliğe dönüş sorunu, en azından kendileri açısından yoktur.

Alvirtsyan'ın görüşü bu açıdan ilginçtir. “İslamlaşmış Hemşinli Ermeniler, kendilerini Hemşil (Hemşinli) olarak adlandırmaktadır. Türkler ve diğer halklar da onları bu şekilde

adlandırmaktadır. Bu ise, çok ilginç bir bulgudur. İnançlarını kaybeden, büyük bir kısmı dillerini de kaybeden bu insanlar, kimlik bilinçlerini kaybetmedi, Türkleşmeyip, Türkleri de kendilerini farklı bir şekilde, kendi vatanlarının ismiyle anmaya mecbur etti"[4].

Böylelikle, H. Alvirtsyan'ın "Hemşin ve Hemşin Ermenileri, güncel sorunlar" kitabı Hemşin bilimi alanında temel bir tevdiat olup, özellikle Türkçe, Rusça ve İngilizce gibi farklı dillere çevrilmesi önem arz etmektedir.

[1] "Mahmetakan hayeri Khopi şırcanin mec", "Hayastan" hayatert, Bulgaristan, 18 Mart 1915, sayı 3.

[2] Haykazun Alvirtsyan, "Hamşeni yev hamşenahayutyuni, ardi himnakhindirneri", Yerevan, 2016, s.3.

[3] A.g.e., 137-140.

[4] Haykazun Alvirtsyan, "Kronapokh hayeri khindirneri Turkiayi Hanrapetutyunum", Yerevan, 2014, s.106-107.

Meline Anumyan Türkolog, tarih bilimleri doktoru

Türkçeye çeviren: Diran Lokmagözyan

Kaynak: akunq.net